

Research Article

International Journal of Kurdish Studies

11 (1), pp. 269-296

<http://www.ijoks.com>

Memê Alan Destanı'nda Dinî ve Mitolojik Unsurlar

Danyal APUHAN¹

Received: Feb 25, 2024

Accepted: Mar 7, 2025

Öz

Halk edebiyatı ürünlerinde mitolojik unsurlara rastlamak olağandır. Halk edebiyatı ürünü olan destan, halkın en eski dönemlerdeki tasavvurunu yansıtır. Destanların kökeni de mitolojik unsurlara dayanmaktadır. Tarihi bir destan olma özelliği olan Memê Alan, Kurmanc ve Zazalar arasında varlığından haberdar olunan bir destandır. İslamiyet öncesi bir destan olduğu bilinse de yazıya geçirildiği dönemler göz önüne alındığında İslamî terminolojiye ait kavramların kullanılması normal karşılanmalıdır. Destandan anlaşılıyor ki dilden dile aktarılan destanın asıl kahramanı olan Memê Alan'ın hayatında İslâm dini, şeyh, âlim ve din hocaları önemli bir yere sahiptir. Bu motifler destanın dinî terminolojiden etkilendiğinin göstergesidir. Mitolojik unsurlardan olağanüstü özellikleri olan Hızır, hayvanlardan at ve ejderha, meyvelerden elma ve nar kullanılmıştır. Dinî motiflerden Allah, melekler, kutsal dört kitap, Hz. Muhammed ve Hz. Davud, kabir, ahiret, mahşer, cennet-cehennem, kader-kaza, sahabeler, dua, günah, haram-helal, ilim, iman, kâfir, Müslüman, ölüm, ruh, şehit, abdest, namaz, kurban, dinî bayramlar, cami, kilise, imam, minare, tespih, derviş, mürit, kul, tefekkür, Kureyş ve Kerbela kullanılmıştır. Makalede Memê Alan Destanı'ndaki sözü edilen dinî-mitolojik motifler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Memê Alan Destanı, Mitolojik ve dinî unsurlar, Kürt Edebiyatı, Kürt Mitolojisi

Recommended citation:

Apuhan, D. (2025). Memê Alan Destanı'nda Dinî ve Mitolojik Unsurlar. *International Journal of Kurdish Studies*, Volume 11 (1), 269-296, DOI: <https://doi.org/10.21600/ijoks.1646972>

¹ Dr., Bingol University, Bingol, Türkiye, E-mail: dapuhan@bingol.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3997-3574>

Religious and Mythology Motifs in Epic of Memê Alan**Abstract**

It is common to find mythological elements in folk literature. The epic, which is a product, reflects the imagination of the people in the earliest periods. The origin of epics is also based on mythological elements. Memê Alan, which is a historical epic, is an epic known to exist among Kurmanc and Zazas. Although it is known to be a pre-Islamic epic, the use of concepts belonging to Islamic terminology should be considered normal considering the periods when it was written down. It is understood from the epic that the religion of Islam, sheikhs, scholars and religious teachers have an important place in the life of Memê Alan, the main protagonist of the epic that is passed from language to language. These motifs indicate that the epic is influenced by religious terminology. Among the mythological elements, Hızır, who has extraordinary features, horses and dragons among animals, apples and pomegranates among fruits are used. Among religious motifs, God, angels, the four holy books, Prophet Muhammad and Prophet David, the grave, the hereafter, the judgment, heaven and hell, fate and accident, Companions, prayer, sin, haram-halal, knowledge, faith, disbeliever, Muslim, death, soul, martyr, ablution, prayer, sacrifice, religious holidays, mosque, church, imam, minaret, rosary, dervish, disciple, servant, contemplation, Quraysh and Karbala are used. In this article, the religious-mythological motifs in Memê Alan Epic are discussed.

Keywords: Epic, Epic of Memê Alan, Mythological and religious elements, Kurdish Literature, Kurdish Mythology

Giriş

İnsanlık tarihinde yerini alan milletler geçmişteki değerlerini yansıtan eserler ortaya koymuş, bu eserlerin bir kısmı kaybolurken, bazıları da günümüze kadar gelebilmiştir (Tutar 1996: 241). Kültürel öğeleri barındıran söz konusu eserlerin sözlü gelenek ürünleri olması hasebiyle nakledilirken değişikliğe uğramaları kaçınılmaz olmuştur. İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olarak iki farklı veya iç içe geçmiş eserlerle karşılaşmak bu açıdan mümkün hale gelmiştir. İslamiyet ile birlikte birçok millette olduğu gibi Zazaların da kültüründe ve yaşam biçimlerinde önemli değişiklikler görüldüğü bilinen bir gerçektir. İslamiyet öncesi ürün olarak ortaya çıktığı bilinen bazı sözlü gelenek ürünleri olan masal, destan, halk hikâyesi vs. İslamiyet'in kabulü ve

yaygınlaşması sonrası anlatımında İslamiyet'in etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. İslamiyet öncesi olduğu için mitolojik unsur, İslamiyet'in yaygınlaşması sonucu da İslamî terimler kullanıldığı için her iki unsurun iç içe olduğunu görmek pek mümkündür. Memê Alan Destanı da mitolojik ve dinî unsurların birlikte görüldüğü destanlardan biridir. Söz konusu destan, Zazalar arasında pek yaygın değildir. Makaleye konu olan destan Kurmanccadan çeviri olsa da Zazalar arasında da bu tarz destan olabileceğini düşündürmektedir. Zira masal, halk hikâyesi, efsane, mitoloji vs. sözlü kültür ürünleri yaygın olan topluluklarda aşk, kahramanlık vs. konulu destanların olmaması düşünülemez. Olsa olsa hafızalardan silinmiş denilebilir.

Halklar, aralarından herhangi birini seçerek bir kahramanda görmek istedikleri özellikleri o kişiyle özdeşleştirmişler; bu kahramanı mitler yahut efsanelerle bezeyerek kendi ideallerine dönüştürmüşler (Şehriyar 2020: 158). Böylece onun için türküler yakmış, destanlar söylemişlerdir. Memê Alan da böylesi destan kahramanlarındandır. Memê Alan Destanı'nın aşk mevzulu bir destan olduğu geneline bakıldığında anlaşılabacaktır. Memê Alan'ın hayatını destanlaştıran halk düşüncesi doğumu başta olmak üzere onun sıradan bir âşık olmadığını göstermeye çalışmaktadır.

İslâmî dönem destan kahramanının olağanüstü doğumunda mitolojik unsurların yanı sıra dinî itikatların da önemli olduğu görülür. Memê Alan Destanı'nın Kurmanccadan Roşan Lezgin ve Nurettin Celali'nin Zazacaya çevirisi üzerinden dinî ve mitolojik unsurları değerlendirdiğimiz çalışmada destan kahramanı Memê Alan'ın kişiliği üzerine araştırma yaparken onun İslâm kimliğine mensup biri şeklinde ele alındığı görülmektedir. Bu durum destanın yazıya geçirildiği dönemin etkisiyle ilgili bir husustur. Memê Alan'a takılmak istenen Arif, Emer, Wisif (Yusuf), Brahim (İbrahim) ve neticede takılan Mem (Muhammed isminin farklı versiyonu) ismine (Lezgin ve Celali 2014: 60) bakıldığında İslamî unsurların etkisi görülecektir.

Kürt dilinde farklı isimleri ve içerikleri olan birçok destan vardır. Bunlardan biri Memê Alan Destanı'dır ve diğer tüm destanlardan daha ünlüdür (Jahany ve Çiftçi 2020: 10). Memê Alan Destanı'nın geçmişi İsa Peygamber'den bin yıl öncesine dayanır (Lezgin ve Celali 2014: 9,10). Ahmedê Xani'nin Mem û Zin adlı eserinin temelini oluşturan Memê Alan Destanı (Aslan 2015: 15) Kurmanccada hep anlatılagelmiştir. Zazacada çok yaygın olmamakla birlikte varlığından

haberdar olunan bir destandır (Lezgin ve Celali 2014: 5).

Roger Lescot ve Nureddin Zaza'nın verdiği bilgilere göre Memê Alan Destanı üzerine yapılan çalışmalar ilk etapta yabancı yazarlar tarafından yapılmıştır. İlk A. Socin tarafından 1890'da Petersburg'da Almanca olarak neşredilmiştir. Sonrasında A. Von Le Coq 1903'te Almanya'da Memê Alan'ı neşretmiştir. 1906-1909'da Oscar Mann neşretmiştir. Hugo Makas ise 1926'da Leningrad'da neşretmiştir (Lezgin ve Celali 2014: 7).

Yukarıda ismi zikredilen yazarlar dışında Fransız Roger Lescot, Mir Celadet Bedirxan'ın desteğiyle Fransızca çevirisiyle birlikte 1942'de Beyrut'ta neşretmiş (Lezgin ve Celali 2014: 8). Sonrasında Nureddin Zaza destan üzerinde çalışmış, imla açısından destanda düzeltmeler yapmış, ona önsöz yazmış ve 1957'de Şam'da neşretmiştir (Lezgin ve Celali 2014: 5).

Lescot; Memê Alan Destanı'nı 20'den fazla kişiden dinlediğini, ancak hiçbirinin destanın tamamını ezbere bilmediğini ifade eder. Lescot; Mişoyê Berazi ve Sebriyê Macir adlı iki dengbejden fazlasıyla istifade ettiğini söylemiştir. Bunlardan Mişoyê Berazi Arapça ve Türkçenin etkisinde kalmıştır. Memê Alan'ı Zazacaya çeviren Roşan Lezgin ve Nureddin Celali Lescot'un Memê Alan'ını güzel bir biçimde çevirme amaçlarının olduğunu ifade ederler (Lezgin ve Celali 2014: 8).

Birçok araştırmacının ortak düşüncesine göre destanın teması mitolojik menşelidir ve kaynağını Zariadres ve Odatis efsanesinden almaktadır. Kaynağı aynı olmasının ötesinde kahramanlar zamanla değişmiş olsalar da fonksiyonları itibarıyla birbirine çok benzemektedir: Mem = Zariadres. Zin= Odatis. Omartes= Mîr Ezin; ayrıca Zariadres ve Mem'in soylu ailelerden gelmeleri de bir diğer benzerliktir (Yılmaz 2008: 2). Même Alan destanında da tıpkı halk hikâyelerinde karşılaştığımız gibi derviş/Hızır tarafından verilen elma ile mucizevî doğum gerçekleşir (Yılmaz 2008: 5). Memê Alan Destanı'nın başında kahraman sadece sıradan bir beyin oğlu/insan olarak tanıtılır. Metnin ilerleyen bölümlerinde Mem'in olağanüstü vasıfları da yavaş yavaş ortaya çıkar. Hiç kimsenin zapt edemediği Bozê Rewan'ı ancak Mem terbiye eder (Yılmaz 2008: 9-11).

1. Memê Alan Destanı'nın Özeti

Destanın özeti Roşan Lezgin ve Nurettin Celali'nin Zazacaya çevirdikleri Memê Alan Destanı'na

göre çıkarılmıştır (Lezgin ve Celali 2014).

Memê Alan Mexrib şehrinin padişahının tek oğludur. Sevdiceği Zin ise Mir Ezin ve Siti'nin kızkardeşidir. Peri padişahının üç kızı varmış. Günün birinde üç kız kardeş Zin'i Mexrib şehrine Memê Alan'ın odasına getirmişler. Mem ve Zin uyandıklarında aralarında tatlı bir münakaşa olur. Neticede aynı odada mahremiyeti önemseyerek uyumuşlar.

Zin uykudayken periler, Zin'i köşküne geri götürmüşler. Zin, uyandığında çılgılık atmış. Herkes, Zin'in delirdiğini, cin ve periler tarafından çarpıldığını düşünmüş. Zin ise yalnız kalınca Memê Alan ile aralarında geçen muhabbeti hatırlamış. Bu olaydan sonra Cizira Botan şehrini temaşa etmeyi ve gezmeyi bırakır.

Mem uyanınca gece yaşadıklarının cin ve peri işi olduğunu düşünmüş. Sonra yüzüğü görünce gece yaşadıklarını hatırlamış. Çılgılık attıktan sonra yatağına geçmiş. Begli, iniltileri duyup içeri girmiş. Mem başından geçenleri anlatınca Begli olup bitenleri Mem'in ailesine anlatır.

Begli odadan çıkınca Memê Alan hayallere dalar. Gözlerini açınca da annesi, babası ve amcalarının yanı başında olduklarını görür. Onlar Mem'e; şeytanın kız şekline bürünüp yanına geldiklerini söylerler. Mem, günaha girdiklerini, içinde bulunduğu durumun tek çaresinin Zin olacağını onun da Cizira Botan'da olduğunu söyler.

Mem'in babası, Cizira Botan yolunu bilen ödüllendireceğini söyler. Mexrib şehrindeki herkese haber salınır. Ancak Cizira Botan'ı bilen çıkmaz. Çaresizce yeni bir yol dener. Mexrib şehrinin tüm bey ve ağa kızlarını çağrılarını ve kızların oyun oynamalarını ister. Böylelikle belki de Mem'in gönlü birine kayar da Zin'i unuttur. Kızları yolda gören delikanlıların yüreğine ateş düşmüştü. Lakin oynadıklarında Memê Alan'ın gönlüne ateş düşmesi bir yana onlara dönüp bakmaz bile.

Kızların gelmesi de çare olmayınca Mem'in babası bu sefer de şeyh ve ulemaya haber salar. Kimi dua eder kimi muska yapar; lakin bu da çare olmaz. Hiçbir şey çare olamayınca Mem'in Cizira Botan'a gitmesine müsaade ettiler. Mem, teyze oğlu ve aynı zamanda bin beş yüz gencin sorumlusu Begli'den atı Bozê Rewan'ı ve para hazırlamasını ister. Begli denileni yapar. Mem,

atına biner. At, süratte yıldırım gibiydi. Yatsı namazı vaktinde yolun kenarında yetmiş beş yaşlarında nurani bir ihtiyar (Hızır) görür ve birlikte yatsı namazını kılarlar, sonra atlarına binerler. Altı aylık yolu on beş gün ve on beş gecede giderler. Cizira Botan'a yaklaştıklarında Hızır Mem'in, Şeytan Beko'ya karşı uyanık olmasını tembihler. Bolca dua edip ortadan kaybolur.

Mem, Cizira Botan'a varınca kapıda yetmiş beş yaşlarında aksakallı bir ihtiyar oturuyormuş. Adam, Bozê Rewan'ın yularından tutar, Mem'in kendisine misafir olmasını ister. Mem, Celaliyanlara misafir olmak istediğini söyler. Yaşlı adam cebinden mektubu çıkarır. Mektupta: Cizre'ye vardığında yaşlı adama misafir olması isteniyordu. Yaşlı adama da; Mem yabancısıdır ona sahip çık ve başkasına gitmesin, deniliyordu. Mem, bu işte acayiplik olduğunu, Şeytan Beko'nun işi olabileceğini düşünür. Yine de yaşlı adama misafirlğe gider. Ev tavuk kümesi kadarmış. Mem, buranın Şeytan Beko'nun evi olduğunu anlar. Şeytan Beko, Mem'in önüne geçer. Mem, Bozê Rewan'ın dörtlüğe gitmesiyle Şeytan Beko'dan kurtulur. Biraz gittikten sonra bir köle (esir) görür. Esir onu misafir etmek ister. Mem ise Celaliyanlara misafir olmak istediğini söyler. Esirin ısrarları üzerine Mem; Zin için geldiğini, ancak bu durumu kimseyle paylaşmasını istemez. Ancak herkes konağı sormasını ayıplıyordu. Sanki misafir edemeyeceklermiş gibi düşünüyorlardı.

Nihayet Ebebozan'ın yardımıyla Celaliyanların kapısına varır. Celaliyan oğulları Mem'i karşılarlar. Mem'in hasretinden tüm dünyaya küsen Zin altı ay aradan sonra ilk kez Rihan adlı çalışanından bir şey ister. Rihan su getirmeye giderken Celaliyanların konağında bir kalabalık olduğunu fark eder ve misafirin Memê Alan olduğunu öğrenir.

Üç gün geçtikten sonra Hesên, Memê Alan'ın geliş sebebini sorar. Memê Alan bir türlü asıl derdinin Zin olduğunu söyleyemez. Ancak Hesên anlamış olacak ki, kardeşlerine Memê Alan'ın aşk için memleketini terk edip buralara kadar geldiğini söyler. Durdurmak için de eşim Siti'ye âşık olmuşsa şahitsiniz ki Siti'yi ona bırakırım, der. Çeko ise sevgilisi Zin için gelmişse bile Zin'i ona bırakacağını söyler.

Celaliyanlar tüm kızların köşke gelmesini isterler. Memê Alan hangisini beğenirse onu vereceklerdi. Nihayet Zin gelir. Memê Alan pencereden bakınca âşık ve maşuk gibi bakışır.

Zin'in sevgilisi Çeko da Memê Alan'ın arkasında saklanmıştı. Memê Alan Çeko'yu görünce utancından kıpkırmızı olur. Fakat Çeko da biraderlerine söz vermişti.

Zin, nelere sebep olabileceğini düşündükçe kahroldu. Onun yüzünden Mem'i öldürebilirlerdi. Çünkü o, amcaoğlu Çeko'nun üç yıllık sevdiceğiydi. Hesen, Memê Alan'ın kimi sevdiğini, gönlünün kimde olduğunu merak ediyordu. Çeko'ya sorunca gerçeği öğrenir. Çeko için zor olduğunu bildiğinden keşke Mem'in gönlü eşim Siti de olsaydı, der. Fakat çaresi de yoktu. Zin'i Mem'e verecekler. Zira öyle söz vermişlerdi. Çeko bu duruma karşı çıkar. Gerekirse abisi Hesen ile cenk edecekti. Abisini öldürürse Zin'i Mem'e vermeyecekti. Şayet Hesen onu öldürürse en azından Zin'in Mem'e verilmesine şahit olmayacaktı.

Hesen büyük kardeşti. Zaman zaman sinirlense de babalık vazifesi de gördüğü için merhametli olmak zorundaydı. O da öyle yaptı. Kardeşini ikna etmeye çalıştı. Nihayet Çeko ikna oldu, abisine karşı geldiği için de pişman oldu. Özür diledi. Sonunda Zin'i Mem'e vermeyi kabul ettiler. Şeytan Beko, Mir Ezin'in evine gider. Amca çocukları Hesen, Çeko ve Qeretacin'den sakınmasını ister. Memê Alan ile olan muhabbetini, Memê Alan'ın asıl niyetinin onun beyliğinde gözü olduğunu söyler. Mir Ezin bu konuşmadan etkilenir. Şeytan Beko, planını anlatır. Buna göre; Mir'in bir davet vermesini, Celaliyan'ın üç oğlu ve Memê Alan'ı davet etmesini ister. Mir'in askerlerini çağırmasını ister. Kendisinin de davette Memê Alan'ın yemeğine zehir katacağını ve Mem'den kurtulacağını söyler.

Mir, davet mektubu gönderir. Celaliyan çocukları memnuniyetle karşılarlar. Davete icabet ederler. Mir Ezin Memê Alan'ı görünce Mem'in padişahlara benzediğini ve gerçekten kendisi için tehlike oluşturduğunu Şeytan Beko'ya söyler. Acem'in (Fars) vatanlarına saldırmak üzere olduğunu bunun için askere ferman verdiğini bey ve ağalara söyler. Atının hazırlanmasını ister. Zin'i de kendi ile götürmek ister. Hesen yalvarsa da Mir Ezin ricasını kabul etmez. Şeytan Beko ise bu arada zehri hazırlar.

Mem kendini kötü hissedince savaşa gitmekten vazgeçer ve konağa geri döner. Bunu gören Şeytan Beko, Mir Ezin'e savaşın boşa yapılacağını, geri dönmek gerektiğini söyler. Mir Ezin onun dediğini yapar. Mir Ezin ve Şeytan Beko, konağa gelirler. Memê Alan'ın Zin'in yanında olduğunu

görürler. Bu arada Hesên ve ekibi Şeytan Beko'nun planından habersizce Acemlerle savaşmak için yola çıkar.

Şeytan Beko'nun aklıyla Mir Ezin ve Memê Alan satranç oynarlar, yenilen ceza alacak. Memê Alan çok güzel oynuyormuş. Şeytan Beko, Zin'in pencerede olduğunu görünce ikisinin yer değiştirmesini ister. Mem ve Mir Ezin yer değiştirirler. Memê Alan Zin'i görünce satrancı unuttur. Yanlış oynamaya başlar. Sonunda yenilir. Şeytan Beko, onu cezalandırır. Kapalı bir yerde zindana atar. Memê Alan üç gün boyunca aç susuz zindanda kalır. Allah'a yalvarır: Allah'ım ya kurtar beni ya da canımı al, der. Duası kabul olur. Mem, uykuya dalar.

Mem rüyasında Mexrib şehrinde olduğunu, etrafında sevdikleriyle mecliste olduğunu görür. Meclise Emer Bey gelir. Dünyanın uyku misali olduğunu, iki üç saatlik ömrünün olduğunu söyler. Öldükten sonra ona kendilerinin de misafirlîğe geleceğini sonrasında Zin'in geleceğini, Şeytan Beko'nun kızının verdiği zehir dolu narı Zin tarafından kendisine verileceğini, şehitlik mertebesine ulaşması için düşmanlar tarafından hazırlanan zehri içmesini, yedi gün sonra Zin'in de ölüp yanına geleceğini, muratlarının cennette olacağını söyler. Mem böylece uyanır.

Şeytan Beko'nun kızı gelir. Bir nar bulur ve çuvaldızla deler zehri ona akıtır. Narı götürüp Zin'e verir. Mem, babası Şeytan Beko ve Mir Ezin arasında geçen olayları anlatır. Narı Zin'e verir. Zindanda günlerce yiyip içmeyen Mem'in derdine derman olacağını söyler. Ardından babası Şeytan Beko'nun evine döner.

Zin, Şeytan Beko'nun kızının verdiği zehirli narı Memê Alan'a vermek üzere zindana doğru gider. Narı Memê verir. Mem, rüyasını Zin'e anlatır. Zin, Mem'in narı yememesini söyler. Ancak Mem, Zin'i dinlemez ve narın tanelerinden yemeye başlar ve ölür. Zin, Mem'in öldüğünü görünce saçlarını keser, kardeşi Siti'ye haber gönderir. Siti, Acem seferinde olan ve hiçbir şeyden haberi olmayan eşi Hesên'e haber gönderir. Hesên haberi alır almaz yola düşer. Köşke gelir. Memê Alan'ın cesedini görünce dayanmaz ve ağlamaya başlar. Eşi Siti; kadınlar gibi ağlamak yerine kısas almasını ister. Hesên kardeşlerine emir verir ve silahlanırlar.

Mir Ezin'in kapısına dayanırlar. Zin, engel olur; kan dökülmesini istemez. Asıl şeytanın Beko

olduğunu söyler. Tacin ve Çeko, Hesên'e yalvarırlar. Zin'i dinlemesi gerektiğini söylerler. Neyse ki Memê Alan'ın cesedini alırlar ve defnetmeye götürürler. Definden sonra evlerine dönerler. Zin eve kapanır hiçbir şey yiyip içmez. Yedinci günde Zin de ölür. Onu da Memê Alan'ın mezarının yanına defnederler. Ertesi gün Zin, Mir Ezin'in rüyasına gelir. Mezara gelmesini ve Mem ile kendi mezarının arasına girmesini ister. Ertesi gün Cuma imiş. Mir Ezin uyandığında mezara gitmesi gerektiğini, karşılaşacağı şeyi merak eder. Mezara gider ve iki mezar arasına geçer. Zin ve Mem'in el ele olduğunu görür. Zin dile gelir; Mir Ezin'e iç âlemini görüp görmediğini sorar. Mir Ezin Mem ve Zin'e yaptıklarından ötürü pişman olur. Eve gelince tellallarla şehre haber gönderir. Şeytan Beko tarafından kandırıldığını, bu yüzden Şeytan Beko'yu öldürene ödül vereceğini söyler. Bunu duyan Beko çöllere kaçar. Günün birinde bir bahçıvan Şeytan Beko'yu fark eder ve öldürür. Ödülünü Mir Ezin'den alır.

Celaliyan oğulları Memê Alan'ın elbiselerini Mexrib şehrine gönderirler. Memê Alan'ın ailesi başta olmak üzere şehir yasa boğulur. Akabinde Begli Bey önderliğinde Cizira Botan'a gelirler. Cizira Botan'ı yerle bir ederler. Mem ve Zin'in mezarını ziyaret ederler. Kısas aldıklarını söyleyip memleketlerine geri dönerler.

2. Destanda Mitolojik Motifler

Memê Alan Destanı'nın barındırdığı mitolojik unsurlar aşağıda incelenmiştir.

2.1. Kahramanlar

2.1.1. Hızır

Aksakallı veya ak saçlı dede motifi ile İslam coğrafyalarında yerini alan Hızır (Tercuman 2023: 95) için peygamberdir diyenler olduğu gibi velilerden bir zattır diyenler de vardır. Şöyle bir inanmışlık da vardır ki zorda kalana destek amacıyla gelir, kişinin hacetini giderir ve aniden kaybolur. Kadir kıymeti bilinmesi gereken bir zat olarak düşünülür. Bu yüzden halk arasında her geleni hızır, her geceyi kadir bil diye bir söz vardır. Destanda Kerbela'nın yiğit yaşlısı olarak geçmekle birlikte (Lezgin ve Celali 2014: 88) Hızır Hoca şeklinde de geçer:

Rebê Alemî Xoceyê Xizirî înan rê keno beyan (Lezgin ve Celali 2014: 58)

(Âlemlerin Rabbi Hızır Hocayı onlara aşikâr etti).

2.2. Olağanüstü Varlıklar

2.2.1. Cin

İnsandan farkı; gözle görünmemesi, elle tutulmaması, duyu organlarıyla algılanamaması olan cinler latif cisimlerden ibaret varlıklardır (Akay 2005: 84). Destanda sihir ve cinlerin beyi tabiri birlikte kullanılarak her ikisine de akıl sır erdirilemediği vurgulanır:

Ez nêzana, no gure nêmaneno gureyê sêhr û îşê mîreyê cindan (Lezgin ve Celali 2014:70)
(Bilmiyorum, bu iş ne sihir ne de cinlerin beyinin işidir).

Bi îlmê sêhrî nîyo ne zî bi îlmê mîreyê cindan (Lezgin ve Celali 2014: 71) (Ne sihir ne de cinlerin beyinin ilmiyle alakalıdır).

2.2.2. Peri

Periler, kahramanın ihtiyacının olduğu zamanda gelen, mekân olarak da insanın içinde yaşadığı mekândan farklı bir mekânda yaşayan olağanüstü özelliklere sahip varlıklardır (Yıldırım 2006: 563). Farsça bir isim olan peri, cin tayfasından olup pek güzel olduğu kabul edilir. Genellikle peri, dişi olanları hakkında kullanılır. Latif varlıklardır ve tıpkı cinler gibi onlar da görünmezler (Akay 2005: 377). Destanda peri padişahının üç kızı, birkaç peri (Lezgin ve Celali 2014: 66), perilerin ayetlerinin okunması, işin; cin ve perilerin işi olduğunun ifade edilmesi, perilerin isminin okunması, cin ve perilerden yardım istenmesi, perilerin çarpması, normal atlardan farklı olan yaşlı adamın atının cin ve peri işi olduğu (Lezgin ve Celali 2014: 65-89), şeklinde geçer. Ayrıca örnek olması açısından aşağıdaki mısralar Türkçe çevirileriyle birlikte verilmiştir:

Zîne baş bala xwu da mîyanê cilan

Ewnîya ke no gure ne karê cin û perîyan (Lezgin ve Celali 2014: 70)

(Zin, yatağın içine dikkatlice bakınca bu işin cin ve peri işi olduğunu düşünür).

2.2.3. Şeytan

Şeytan, Allah'a isyan eden ilk varlık olarak bilinir. Sorumluluk yüklenen insan ve cinleri çeşitli oyunlarla yoldan çıkarmak için uğraşır. İnsanları yanlış yönlendiren, işine fitne fesat karıştıran, işin istediği şekilde olması için her türlü oyun ve desiseye başvuran insanlar bu özellikleriyle şeytana benzetilir. Destanda, Mem ve Zin'in aşkına mani olmaya çalışan, her türlü oyuna başvuran Beko, şeytan olarak adlandırılır (82, 83, 89, 93, 95, 171, 172, 173, 179, 180,

182, 183, 184, 186, 191, 192, 193, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 216, 220, 221). Beko'nun şeytana benzetilmesinin yanı sıra özetle değinildiği üzere Mem'in başına gelenleri, şeytanın kız şekline bürünmüş hali olarak değerlendiren aile efradı, mitolojik unsur olarak şeytana vurgu yapmışlardır.

2.3. Hayvanlar

2.3.1. At

Kanatlı atlar veya göğse yükselen atlar, genellikle özel bir gücü veya yeteneği temsil ederler. Bu atlar, kahramanın normal sınırlarını aşmasına ve olağanüstü maceralara girişmesine yardımcı olan bir araç olarak kullanılırlar (Gökalp 2024: 141). Destanda uzun mesafeleri kısa sürede yıldırım misali giden olağanüstü performansı ile ele alınır:

Verada milî ser dizgînê Bozê Rewan

Heywan şîyne sey birûskê ke ezmanan ra yeno war (Lezgin ve Celali 2014: 87) (Bozê Rewan'ın dizginlerini serbest bıraktı, hayvan gökteki yıldırım gibiydi)

...

Bî nê şîyayîşî qedêna rayîrê şeş aşman bî pancîyes rojan û pancîyes şewan (Lezgin ve Celali 2014: 89)

(Bu gidişle (süratli) altı aylık yolu on beş gün ve on beş gecede gitti).

2.3.2. Ejderha

Hemen hemen her ulusun mitolojisinde rastlanan (Hançerlioğlu 2013: 131) ejderhalar mitolojik açıdan genellikle güçlü ve tehlikeli varlıklar olarak kabul edilirler. Bu büyülü yaratıklar, mitolojilerde kahramanların karşılaştığı zorlu sınavları ve maceraları temsil edebilirler (Gökalp 2024: 130). Destanda ejderha; korkulan, tehlikeli varlık olarak ele alınmış ve benzetilen olarak kullanılmıştır:

Hesen çimî sere de sûr bîyê, sey çimanê ejdîyan (Lezgin ve Celali 2014: 145) (Hasan'ın gözleri sinirden ateş fışkırıyordu, ejderha gözleri gibiydi).

2.4. Bitkiler

2.4.1. Elma

Zazaca halk anlatılarında elma önemli bir yere sahiptir. Olağanüstü doğumlarda veya mucizevî

şifa olaylarında yer alması, elmanın cinsellik, doğurganlık ve şifa sembollerini taşıdığını gösterir (Gökalp 2024: 176). Memê Alan Destanı'nda olağanüstü bir doğuma vesile olan elma, Hızır tarafından Memê Alan'ın babası Eli Bey'e verilir. Önce ona kız istenmesi, akabinde dokuz ay dokuz gün dokuz saat sonra çocuğu olacağı müjdesi verilir (Lezgin ve Celali 2014: 58,59).

Rebê Alemî Xoceyê Xizirî înan rê keno beyan

Reyke, ewnîyeno ke Elî Beg, Emer Beg û Elmas Beg xwu rê nişte ro û bermenê Zerrîya ey bi înan veşena, pistanê xwu ra sayêk veceno dano destê Elî Begî pîlê biran

(Lezgin ve Celali 2014: 58)

(Alemlerin Rabbi Hızır Hoca'yı onlara aşikar etti; (Hızır) baktı ki Eli Bey, Emer Bey ve Elmas Bey ağlıyorlar; onlara acıdı ve koynundan bir elma çıkardı ve büyük kardeş Eli Bey'e verdi).....

New aşmî û new rojî û new saetê a hurmete bîy tamam

Rebê Alemî ewladêk da ci û hîrê çilkê nûrî rîyê ey ser de verdayî (Lezgin ve Celali 2014: 59)

(Dokuz ay dokuz gün dokuz gün bittikten sonra Âlemlerin Rabbi yüzünde üç damla nur olan bir evlat bahşetti)

2.4.2. Nar

Nar meyvesi birçok medeniyet tarafından ilaç olarak kullanılmış ve tarih boyunca farklı mitoloji ve kültürlerde tarif edilmiştir. Zazaca bazı anlatılarda nar, eski çağ toplumlarında olduğu gibi, sihirli ve büyülü olduğuna inanılan bir meyve olarak bilinmektedir (Gökalp 2024: 174). Memê Alan Destanı'nda narın içine zehir akıtılıp zehirlemek amacıyla kullanılsa da yenilmemesi durumunda derman bulamayacağı ve öleceği söylenerek mitolojideki iyileştirici yönüyle ele alınmıştır:

Gama ke to rê hinare ardê bigîre û biwere çend heban

Eger ti nêwerî, ti do bîmrî û qet nêbeno çare û derman (Lezgin ve Celali 2014: 210) (Sana narı getirdiğinde al ve birkaç tane ye, yemezsen çaresi yok öleceksin).

3. Destanda Geçen Dinî Motifler

Destanda İslam etkisinin güçlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ürün içerisinde tasavvufun da yer aldığı görülmektedir. Ancak tasavvufun bu etkisi o kadar güçlü değildir. Ayrıca eserde İslam etkisinin oluştuğu ve ana karakterin bu kavramın etkisiyle şekillendiği söylenebilir (Korkmaz

2019: 102). İcazet sahibi hocadan ilim öğretilmesi ya da dinî âdete uygun evlendirilmek istenmesi (Lezgin ve Celali 2014: 147) vs. gibi dinî motifler destanda sıkça karşılaşılan motiflerdir. Bunun gibi dinî motiflerin destanda kullanılması elbette ki normaldir. Çünkü Memê Alan, İslâm dininin kabul edildiği dönemlerde anlatılıp yaygınlaşmıştır. Bunun için destanda dinî terminolojinin kullanılması hiç de şaşırtıcı değildir.

3.1. Dinî Kavramlar

3.1.1. Allah

Yüce yaratıcının özel ismi olan Allah ismi; “Onun kemal, cemal ve celal sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar. Allah’ın diğer isimleri ise Allah’ı tasvir eder.” (Karaman vd. 2006: 23).

Hiçbir dilde Allah özel isminin tam karşılığı yoktur. İlah, ma'bûd, rab gibi cins isimler olan ve Türkçe “Tanrı”, Arapça “İlah”, Zazaca “Huma”, Kurmancca “Xoda”, Farsça “Huda”, İngilizce “God”, Almanca “Gott” kelimeleri “Allah” kelimesi gibi özel isim değildir (Karaman vd. 2006: 23). Memê Alan Destanı'nda Allah ismi yerine Arapça Rab, Zazaca Homa, Kurmancca Xuda ismi kullanılmıştır. Homayê Kerim (Kerim olan Allah), padişahların padişahı, Homa Teala (Allahu Teala), insanlara güzellik namına her şeyi bahşeden, bilen, zorda kalanın umut bağladığı, istekte bulunulan, dertlere deva olan, kaderin elinde olduğu, kerem ve hikmet sahibi, Âlemlerin Rabbi, her şeyden haberdar olan (Lezgin ve Celali, 2014) özellikleriyle ele alınmıştır.

3.1.2. Melekler

Edebiyatta birçok yönüyle üzerinde durulan melekler; “haber elçisi”, “temizliğin, masumiyetin sembolü” ve “sevgilinin güzelliği” için benzetilendir. “Melek huylu”, “melek yüzlü” ibareleri hoş ve güzel sevgili için kullanılır (Apuhan 2022: 84). Destanda kahraman, meleklerle benzetilmiştir: Vanê merdimêko zaf çeleng o, eynî sey melekan (Lezgin ve Celali 2014: 115) (Derler ki adam çok güzel tıpkı melekler gibi).

Kirâmen kâtibîn terki bî “değerli yazıcılar” mânasına gelir. Müfessirlere göre sayısı ikidir ve yazdıkları yer belirtilmemekle birlikte sevap ve günahları yazan melekler olarak bilinirler (Üzüm 2002: 59-60). Destanda isim olarak zikredilmeden “kiramen kâtibin” meleklerinden bahsedilir ve yer olarak halk içindeki inanca uygun olarak omuzların üstü şeklinde geçer:

Nika Mem tîya nîyo la melekê ey ha serê kiftanê merdiman (Lezgin ve Celali 2014: 132)

(Mem burada olmasa da (onun) melekleri insanların omuzlarındadır).

3.1.3. Kutsal Kitaplar

İslam inancına göre dört kutsal kitap vardır. Hz. Musa'ya Tevrat; Hz. Davud'a Zebur; Hz. İsa'ya İncil; Hz. Muhammed'e ise Kuran indirilmiştir. Halk içinde, inandırıcı olmak adına dört kutsal kitap üzerine yemin edilir. Memê Alan Destanı'nda kahraman; dünyanın en büyük yemini olarak bahsedilen dört kitap üzerine yemin eder (Lezgin ve Celali 2014: 129):

To rê sond wanena bi sondê dinyaya pêle, bi çar kitaban (Lezgin ve Celali 2014: 129) (Dünyanın en büyük yemini olan dört kitabın üzerine sana yemin ederim).

3.1.4. Peygamberler

İslam kültürünün hâkim olduğu yerlerde özellikle kız istemelerinde olmak üzere, güzel bir iş yapılacağı zaman Allah'ın emri ve peygamberin kavliyle (sözüyle) cümlesiyle başlanır. Peygamber derken de Hz. Muhammed kastedilir. Destanda kahraman; Allah'ın emri, peygamberin kavliyle nikâhları kıyılsın ister:

Bi emrê Homayî û qewlê pêxamberî, wa bibirnê mareyê ma her diyan (Lezgin ve Celali 2014: 77) (Allah'ın emri ve peygamberin kavliyle nikâhımızı kıysınlar).

Sözün inandırıcı oluşu için peygamber ve evliya gibi önemli kişiler üzerine yemin edilir.

Destanın başka yerinde peygamber ve evliya üzerine yemin edildiğinden bahsedilir: Sondî wendî bi pêxamber û ewlîyan (Lezgin ve Celali 2014: 77)

Yemin ettiler peygamber ve evliya ile (üzerine)

Destanın bir başka yerinde ise peygamber ve evliyaya bile kalmayan dünyanın fani oluşundan bahsedilir:

Na dinya fanî ya, nêmanena seba pêxamber û ewlîyan (Lezgin ve Celali 2014: 212)

(Bu dünya fanidir, peygamber ve evliyaya (bile) kalmadı).

3.1.4.1. Muhammed (SAV)

Övülmüş anlamına gelen Muhammed, hatemül enbiya kabul edilen Hz. Peygamber'in ismidir. İslam kültürüne mensup toplumlarda Hz. Muhammed'e salavat getirilmesi yaygın bir gelenektir. Destanda bu durum; Muhammed'e salavat olsun, hep birlikte salavat getirirlerdi (Lezgin ve Celali 2014: 197), imamlar tekbir getirdikten sonra salavat okurlardı şeklinde ele alınmıştır:

Melayan tekbîrî ardêne û wendêne selawatan (Lezgin ve Celali 2014: 60) (İmamlar tekbir getirip salavat okurlardı).

3.1.4.2. Davud (a.s)

Allah, İsrâiloğulları'nı savaşın şiddetinden korumak için Hz. Dâvûd'a zırh yapmayı öğretmiş, Rivayete göre zırh yapıp giyen ilk kişi odur (Harman 1994: 21). Savaşlarda kılıç vs. silahlardan korunmak için giyilen bir çeşit giysi olan zırh düşmana galebe çalmanın da önemli araçlarından. Destanda Davud Peygamber zırhı münasebetiyle ele alınır. Mücadeleye hazır olmak, tedbir almak, hazır olmak (Lezgin ve Celali 2014: 136, 145) manalarında Davud'un zırhıyla kuşanmak şeklinde kullanılmıştır:

Va: “Xwu ra bidîn zirxanê dawûdî û verê pêşîrê xwu de girêdin çaprazan (Lezgin ve Celali 2014: 198)

(Davud'un zırhıyla kuşanın, önden çapraz bir şekilde bağlayın).

4. Ahiretle İlgili Kavramlar

4.1. Kabir

Ölünün gömüldüğü yer; Arapçada kabir, Türkçede mezar Zazacada tırb demektir. Destanda Zazaca kullanımı olan “Tırb” olarak geçmektedir. Aslında tırb “ölmüş, ölü” anlamındadır. Halk içerisinde ölümlere saygı anlamında mezarlara da saygı gösterilir. Mezar ziyaretleri ise adettendir. Destanda Memê Alan ve Zin'in kabirlerinin ziyaret edildiği, dünyada kavuşmaları engellenen Mem ve Zin'in ayrı mezarlarda oldukları (Lezgin ve Celali 2014: 220- 223) yani fiziki olarak kavuşamadıklarından bahsedilir.

Senî ke dinya de nêverda pêresê, tırbî de zî ê yewbînan ra aqitnayî (Lezgin ve Celali 2014: 222) (Bu dünyada kavuşmaları engellendiği gibi, mezarda da birbirinden ayrıldılar).

4.2. Ahiret

Ahiret; “sonra olan, son gün” anlamına gelir. Söz konusu kavramla hem bu dünyanın sonu, hem de ölümle başlayıp ebedî sürecek olan hayat kastedilmektedir. (Karaman vd. 2006: 13). Destanda dünyadan göçüp giden kişi ahirette padişahların padişahı olan Allah'ın huzuruna varır, denilir (Lezgin ve Celali 2014: 209).

Kardeşten öte dostlar vardır. Bu dostlukların sadece bu dünyaya münhasır olmadığını aynı

zamanda diğêr dünyada da devam etmesini istediklerini vurgulamak için ahretliğim tabiri kullanılır. Bu durum özellikle kadınlar arasında daha yaygındır. Memê Alan Destanı'nda Mem, teyzeoğlu Begli'yi ahretliği olarak görür. Ruhuna iyi gelen ruh ve can yoldaşı olarak görür: Memî o xwu rê kerdibi destbirakê axretî, hevalê xwu yê ruh û can (Lezgin ve Celali 2014: 62) (Mem; onu kendine ruh ve can yoldaşı, ahiret kardeşi eyledi).

4.3. Haşir/Mahşer

Sözlükte “bir şeyi mekân ve meskenden çıkarmak, toplamak, bir araya getirip sevk etmek” anlamlarına gelir. Terim olarak, diğêr dünyadakilerin hesaba çekilmek üzere toplandığı yerdir (Karaman vd. 2006: 237). Destanda durumu kabullenemeyen Mexrib şehrindeki insanların mahşer gününü andırır şekilde bir araya geldiklerinden bahsedilir:

Bajarê Mexribî bi sey roja heşr û mehşerî ke mexlûq wiriştibi serê lingan (Lezgin ve Celali 2014: 60)

(Mexrib şehrindekiler haşir ve mahşeri andırır gibi ayaklanmışlardı).

4.4. Cennet/Cehennem

Bağ, bahçe, gizli, çok güzel ve ferahlık veren yer anlamına gelen cennet, ahiret hayatında ödül olarak inananların gideceği yerdir. “Sözlükte “derin kuyu” anlamına gelen cehennem ise (Akay 2005: 78), ahiret hayatında ceza olarak bir süreliğine veya ebedi olarak kalınacak yerdir. Destanda, bu dünyada kavuşamayan âşıkların cennette kavuşması isteği Mem ve Zin üzerinden verilmektedir:

Zereyê cenetî de do bibo veyveyê şima her diyan (Lezgin ve Celali 2014: 210) (Her ikinizin düşünüyü cennette olsun).

Homa do miradê to û Zîne bikero cenet de, bi govenda horîyan (Lezgin ve Celali 2014: 212)

(Allah cennette hurilerin halayıyla sen ve Zin'i muradınıza erdiresin).

Cehennem ise benden ötürü ölürsen, ölümüne sebep olursam dünya bana zindan ve cehennem olsun şeklinde geçer:

Eke ti bi destê mi bimirî, dinya do mi ser o bibo cehnem û zindan (Lezgin ve Celali 2014: 213) (Benden ötürü ölürsen, dünya bana zindan ve cehennem olsun).

5. Kader/Kaza

İlmine hat çizilemeyen Allah'ın, olmuş ve olacak her şeyi bilip takdir ve tayin etmesidir (Akay 2005: 240). Halk içinde; “Gelin ata binmiş ya nasip demiş” sözü çok yaygındır. Evlilikte kader varsa yani Allah takdir etmişse er ya da geç olur. Ancak kader yoksa yani Allah takdir etmemişse işin olması mümkün değildir. Destanda, kader varsa evlilik gerçekleşir; gelin ve damada hayırlı olsun şeklinde geçer (Lezgin ve Celali 2014: 159). Ayrıca destanda Allah indinde olan bilginin, kaderin bilinemeyeceği, ancak kaderin gerçekleşmesine vesile olunabileceğinden bahsedilir:

Ma do badê vajin ke ma bîyî sebeb Qederê Homayî kes nêzan (Lezgin ve Celali 2014: 86)

(Allah'ın kaderini kimse bilemez, gerçekleşince sebep (vesile) olduk deriz).

6. Sahabeler

Sözlükte “arkadaş, dost” anlamlarına gelir. Tekil hali sahabi olan kelimenin çoğulu sahabe veya ashaptır. Terim olarak, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmuş ve Müslüman olarak ölmüş olan kimselere denir (Karaman vd. 2006: 571). Destanda sahabenin çoğulu olan ashap (eshab) kullanılır. Kız istemede yaygın kullanım Allah'ın emri peygamberin kavliyle şeklinde kullanılır. Ancak destanda yaygın kullanımın dışında bir kullanım –ashabın kavliyle- şeklinde geçer:

Keynaya Mîreyê Qureyşîyan, Elî Begî rê waşte bi qewlê eshaban (Lezgin ve Celali 2014: 59)

(Kureyş Beyi'nin kızını ashabın kavliyle Ali Bey'e istemişler).

7. Din ile İlgili Çeşitli Kavramlar

7.1. Dua

Arapça çağırma anlamına gelen dua; el açıp Allah'a yalvarmak, dileklerin kabulü için Allah'tan niyaz etmektir (Gölpınarlı 2004: 99). Destanda Zin'e kavuşması için Memê Alan'a epeyce dua edildiği (Lezgin ve Celali 2014: 89, 159), Allah'ın huzuruna varıp el açmak suretiyle dua edildiğinden bahsedilir:

Tayêne destê xwu akerdêne dîwanê Homayî rê semedê duayan (Lezgin ve Celali 2014: 86)

(Bazıları dua için Allah'ın huzurunda el açtılar).

7.2. Günah

İslamî literatürde Allah'ın emirlerine aykırı davranmak şeklinde tanımlanır. Derdini ya da isteğini söylemesi gereken kişilerden gizleyen insanlar için ise halk içinde “günahım senin boynuna olsun” şeklinde kullanılır. Kimi zaman da elinden geldiği halde bir şeyler yapmayanlar kendilerini suça ortak etme babında günahı boynuma/boynumuza (Lezgin ve Celali 2014: 86) şeklinde kullanırlar. Destanda bu durum Tijbanu'nun diliyle şöyle yazılır:

Tijbanû va: “Guneyê ê her diyan di serê milê ma her hîrêyan! (Lezgin ve Celali 2014: 77)

(Tijbanu; o ikisinin günahı üçümüzün boynunadır, dedi).

7.3. Haram

Yapılmasında dinen sakınca bulunan eylemlerdir. Kimi zaman dinî kavram olarak kullanılmakla birlikte kişinin kendisine kısıtlama getirmesi anlamında kullanılır. Zin'in; Cizira Botan'ı gezmeyi ve seyretmeyi kendisine haram kılması, Allah'ın helal kıldığı şeyi kendisine haram kılması (Lezgin ve Celali 2014: 79, 97, 126) gibi. Destanda ayrıca ne kadar cesur bir aile olduğunu anlatmak için haram kavramı kullanılmıştır:

Nameyê tersî keyeyê ma rê heram o, sey goştê xozî seba merdimê musulmanan (Lezgin ve Celali 2014: 178)

(Tıpkı Müslüman kişiye domuz etinin haram olması gibi korkunun adı ailemize haramdır).

7.4. Helal

Yapılmasında dinen sakınca bulunmayan eylemlerdir. Yapılması aynı zamanda kişiyi günden uzak tutar. Mahrem olan, yani namahrem durumunda olmayan kişiler birbirleri için helalimdir tabiri kullanır (Lezgin ve Celali 2014: 140, 141). Birisinin emeğini gördükten sonra, hakkı geçmiş olabilir düşüncesiyle halk içinde genellikle helallik istenir:

Şima mi rê helal bikîn şitê çijan û emegê serran (Lezgin ve Celali 2014: 83) (Sütünüzü ve yılların emeğini bana helal ediniz).

7.5. İlim

Arapça bir isim olan ilim; malumat sahibi olmak, şuurlu olmak, bir şeyin gerçeğini katı bir biçimde bilmek gibi anlamlara gelir (Karaman vd. 2006: 310). Medreselerde Kuran, hadis, fıkıh, tefsir vb. gibi on iki ilmi bitirenler icazet alırlar. Yani müderrislik yapabilecek düzeye gelirler.

Destanda Mexrib şehrinde sihir ve cin ilmi olmadığı (Lezgin ve Celali 2014: 71) ifade edilen söz konusu on iki ilmi bilen bir hocanın olduğu, Eli Bey tarafından bu hocanın getirildiği ve Memê Alan'a bu ilimleri öğretmesi istenmiştir. Böylece Memê Alan'ın dinî motifli bir şahsiyet olduğu aktarılmaya çalışılır:

Û melayêko diwês îlmî estbî bajarê Mexrîbî de, Elî Begî mela ard, va: “Mela ti do Memî bimusnî îlm.” (Lezgin ve Celali 2014: 60)

(Mexrib şehrinde on iki ilim sahibi bir hoca vardı, Eli Bey hocayı getirdi; Mem'e ilim öğret, dedi).

7.6. İman

Bir şeye inanma, inanç anlamındaki iman, terim olarak; Hakk dini kabul etme, İslâm'ın temel esaslarına inanmaktır (Akay 2005: 219). Destanda önemli olanın yaş olmadığı, iman edip etmemektir şeklinde geçer:

Des serrî û henzar serrî yew ê seba merdimê bîaqîl û waharê îman (Lezgin ve Celali 2014: 212)

(Akıl ve iman sahibi olduktan sonra on yaş ile bin yaş birdir).

7.7. İnşallah

Allah isterse, Allah'ın izniyle anlamındaki Arapça bir kelimedir. Destanda; kendi başına gelenin bir başkasının başına gelmemesi temenni edilirken, başkasının diline düşmemeyi isterken, bir şeyin olması istenirken, beddua edilirken inşallah kelimesi kullanılmıştır (Lezgin ve Celali 2014: 64, 127, 174, 208):

Homa îşalah biveşno keyeyê Mîr Ezîn û babîyê min Bekoyê Şeytan! (Lezgin ve Celali 2014: 208)

(Allah, Ezin Bey ve Babam Şeytan Beko'nun evini yakılmasına (yıkılmasına) müsaade etsin).

7.8. Kâfir

Kâfir kelimesi, “örten, gizleyen, inanmayan, inkâr eden, nankörlük eden” anlamlarına gelir. Terim olarak ise İslam'ın temel esaslarına inanmamak yani Allah'ın vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e gönderdiklerini inkâr etmek, ona inanmamak olarak tanımlanır (Sinanoğlu 2002:

533). Destanda başına gelenlerin çok ağır olduğunu dile getirmek için, Müslüman'ın başına gelmesi bir tarafa kâfirin bile başına gelmesi istenmemektedir (Lezgin ve Celali 2014: 160). Ayrıca Rumeli kâfiri bunların yerinde olsa Müslüman olurdu mısraında Müslüman'ın asla yapmaması gereken bir zulmün yapıldığından bahsedilir:

Gawirê Rûmelî muqabilê înan de bo, beno musulman (Lezgin ve Celali 2014: 58) (Bunların yerinde Rumeli gâwuru olaydı Müslüman olurdu)

7.9. Müslüman

İslam dinine girmiş, teslim olmuş manasına gelir. Destanda başına gelenlerin çok ağır olduğunu, başka bir Müslüman'ın başına gelmemesi istenmektedir (Lezgin ve Celali 2014: 58, 70, 106). Ayrıca korkmanın kendilerine yakışmadığını, korkmanın ailesi için Müslüman için domuz etinin haram oluşu gibi olduğundan bahsedilir:

Nameyê tersî keyeyê ma rê heram o, sey goştê xozî seba merdimê musulmanan (Lezgin ve Celali 2014: 178)

(Müslüman kimseler için domuz eti nasıl haram ise korkunun adı da ailemize öyle haramdır).

7.10. Ölüm

Dünya hayatının kişi için son bulması olan ölüm, herkesin bir gün tadacağı bir şeydir. Destanda, kullara ölümün Âlemlerin Rabbi tarafından verildiği, bir doğumun bir de ölümün olduğu, iki kez ölümün olmadığı söylenerek aslında madem ölüm bir kez olacak, o zaman korkuya yer olmadığı mesajı verilmeye çalışılır. Bir yerde de rahmete gitti tabiri kullanılır (Lezgin ve Celali 2014: 83, 180, 214). Ölümün çaresinin olmadığı destanda şu şekilde geçmektedir:

Homayî mergê her kesî teqdîr kerdo, ti bi hawayî nêşkena açarnî (Lezgin ve Celali 2014: 214)

(Allah, herkesin ölümünü takdir etmiştir, onu çeviremez/değiştiremezsin).

7.11. Ruh

“Sözlükte can, nefis, hayatın kendisine bağlı olduğu varlık, maddenin zıddı” anlamlarına gelir. Ölümle birlikte beden ölür, ruh ise yaşamaya devam eder (Karaman vd. 2006: 560). Dünya çilesinden kurtulmak için Allah'ın bahsettiği, ruhun teslim edilişinden hemen önce yaşam belirtileri yavaş yavaş tükenen ve can anlamında kullanılan ruhun alınmasına vurgu yapılır (Lezgin ve Celali 2014: 190, 204, 207). Ruhun ölümsüzlüğü ise Mem'in ahretliği üzerinden

verilir:

Memî o xwu rê kerdibi destbirakê axretî, hevalê xwu yê ruh û can (Lezgin ve Celali 2014: 62)
(Mem; onu kendine ruh ve can yoldaşı, ahiret kardeşi eyledi).

7.12. Şehid

İslam kültüründe en yüce makamlardan biri olan şehitlik; din, Allah için verilen savaşta can vermektir. Ayrıca haksızlık karşısında mücadele ederken can vermektir. Destanda şehitlik ve velilik mertebesi birlikte kullanılmıştır:

Biresî mertebeyê şehîd û ewlîyan (Lezgin ve Celali 2014: 210) (Şehitlik ve velilik mertebesine kavuşsunlar).

8. İbadet ile İlgili Kavramlar

8.1. Abdest

Abdest, el suyu anlamındadır. Namaz kılmak, Kur'an okumak, Kâbe'yi tavaf etmek gibi ibadetler için farz kılınmış ve Kur'an'da emredildiği şekliyle alınır (Akay 2005: 11). Destanda yatsı namazı için abdest alındığından (Lezgin ve Celali 2014: 88) bahsedilir.

8.2. Namaz

Namaz, şartları taşıyan Müslümanlara günde beş vakit kılınması farz kılınan ibadettir (Akay 2005: 351). Destanda; beş vakit namaz ibaresinin yanı sıra münferit olarak sabah namazı ve yatsı namazı ibareleri geçmektedir. Destan kahramanının beş vakit namazı vaktinde ve camide kıldığından (Lezgin ve Celali 2014: 80, 87, 88) bahsedilir:

Her panc wextê nimajî de nimaj kerdêne, verê xwu dayne Homayî Ne zî, qey nimajî dekewt bi mizgewtan (Lezgin ve Celali 2014: 80)

(Vakti gelince beş vakit namazını camiye Allah'ın huzuruna gelerek kıları).

8.3. Kurban

“Sözlükte; yaklaşmak, Allah'a yakınlaşmaya vesile olan şey” anlamlarına gelen kurban, dinî bir terim olarak, ibadet maksadıyla, belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.” (Karaman vd. 2006: 388). Burak ise “akika” kurbanıdır. Destanda hem “akika”nın hem de farz olan kurbanın kesilmesi gerektiği vurgulanır (Lezgin ve Celali 2014: 59).

8.4. Dinî bayramlar

İslam inancına göre iki dinî bayram vardır: Ramazan ve Kurban Bayramı. Bir ay Ramazan orucu tutulduktan sonra yapılan Ramazan Bayramı, ondan yaklaşık yetmiş gün sonra kurbanların kesildiği Kurban Bayramı. Her iki bayramda da özellikle çocuklar başta olmak üzere herkesin güzel bir şekilde giyinmesi adettendir. Destanda kızların düğün ve bayram için elbiselerini giydiğinden, Kurban Bayramı'nın yaklaştığından ve bayram olduğu için bayram elbisesini giymek gerektiğinden (Lezgin ve Celali 2014: 57, 121, 137) bahsedilir.

9. İbadet Mekânları

9.1. Cami

Müslümanların içinde bireysel ve toplu olarak namaz kılabilindiği, Allah'ın evi olarak bilinen kutsal mabetlerdir. Müslümanlar yaşadığı yerlerde cami inşa etmeyi bir vazife olarak addederler. Bir belde de cami ya da camilerin varlığı Müslümanların yaşadığı ya da yaşamış olduğuna işarettir. Destanda her mahallede cami olduğu ve her caminin üç minareli olduğu, Allah'ın evi olarak bahsedilen camilerden gün doğumunun gerçekleştiğinden, namaz için gidildiğinden (Lezgin ve Celali 2014: 60, 80, 91, 155) bahsedilir:

Her camîyêk hîrê mînareyê ziravîkî tede estê, her yew ti vanî qeytan a

Serê mînanan de bena pîrpîrê mûman û meş'aleyen (Lezgin ve Celali 2014: 60)

(Her caminin kaytan gibi üç ince minaresi vardı, minarelerde de mum ve meşaleler yanıyordu).

9.2. Kilise

Hristiyanların ibadet mekânı olan kilise destanda Ermeni kilisesinin taşı (Lezgin ve Celali 2014: 92) şeklinde bir yerde geçmektedir.

9.3. İbadet Mekânlarıyla İlgili Kavramlar

9.3.1. İmam

Sözlükte “kendisine uyulan, önder, halife, ordu komutanı, delil” gibi anlamlara gelir. Dinî terim olarak; devlet başkanı, bir ekolün veya hareketin önderi, cemaate namaz kıldırın kimseye denir (Karaman vd. 2006: 314). Destanda imam, namaz kıldırın, salavat getiren, sesi bülbül gibi güzel

olan, minarede ezan okuyan, psikolojik problemi olanlara okuması için davet edilen kişi (Lezgin ve Celali 2014: 60, 72, 84, 85, 177) şeklinde kullanılır:

Melayan tekbîrî ardêne û wendêne selawatan

Vengê malan sey vengê şalul û bilbilan (Lezgin ve Celali 2014: 60) (Bülbül sesli imamlar tekbir ve salavat getirirlerdi)

Û melayêko diwês îlmî estbî bajarê Mexrîbî de, Elî Begî mela ard, va: “Mela ti do Memî bimusnî îlm.”(Lezgin ve Celali 2014: 60)

(Mexrib şehrinde on iki ilim sahibi bir hoca vardı, Eli Bey hocayı getirdi; Mem'e ilim öğret, dedi).

9.3.2. Minare

Minare, camilerde müezzinin çıkıp ezan okuduğu camilerin hemen bitişiğinde ve dışarıda bulunan yüksek, ince kule şeklindeki yapıdır. Ezanın, camiden uzak yerlere duyurulması amacıyla inşa edilmişler (Akay 2005: 309). Teknolojinin ilerlemesiyle camilerin süsü ve sembolü olarak görülmeye başlanmıştır (Apuhan 2022: 204). Destanda kullanımına uygun şekilde ele alınmıştır. Yani imamların namaz saatlerinde ezan okumak için çıktığı yer olarak geçer (Lezgin ve Celali 2014: 60, 72).

9.3.3. Tespih

Allah'ın doksan dokuz isminden mutevellit doksan dokuz boncuktan oluşan, imamesi bulunan tespih; tesbihat yapmak için icat edilmiştir. Destanda benzetilen unsur olarak kullanılmıştır. Elmasların dizilişinin tespih tanelerinin dizilişine benzetilmesi, tane tane konuşmanın tespih tanelerinin tane tane oluşuna benzetilmesi (Lezgin ve Celali 2014: 65, 171) şeklinde kullanılmıştır.

9.4. Tasavvufi Kavramlar

9.4.1. Derviş/Mürîd

Talep eden, dileyen, arzu eden anlamına gelen mürîd (Karaman vd. 2006: 500) ve sofîyane hayat yaşayan dervîş, destanın bazı yerlerinde birlikte kullanılmıştır: Mürîd ve dervîşlerin çığlığının birlikte çıkması gibi. Ayrı ayrı kullanıldığı yerlerde ise dervîş elbisesi giyinmek, mürîtlerin çığlığı gökyüzünde yankılanırdı (Lezgin ve Celali 2014: 58,85) şeklinde kullanılmıştır.

9.4.2. Dünya

Dünya, içinde yaşadığımız kozmik varlığın adıdır. Tasavvufta ise insanın nefsani eğilimleri, amaçları ve arzularının bütünü anlamında kullanılır (Üstüner 2007: 214). Destanda “a dinya-öbür dünya” tabiri kullanılarak ahiret yurdundan bahsedilmektedir (Lezgin ve Celali 2014: 169, 213). Dünya kelimesinin kullanıldığı yerlerde ise dünyanın fani oluşundan bahsedilir: Na dinya fanî ya, nêmanena seba pêxamber û ewlîyan (Lezgin ve Celali 2014: 212) (Bu dünya fanidir, peygamber ve evliyalara (bile) kalmadı/kalmaz).

9.4.3. Kul

Arapçası abd, Farsçası bende olan kul, yaratılan şey, mahlûk, insan demektir (Akay 2005: 11). Kulun başına gelenler, çileler; insanın acziyetini, yaratıcının ise kadiri mutlak oluşunun göstergesidir. Destanda Allah'ın kuluna sıkıntılar verdiğinden, kulların ölümlü olduğundan (Lezgin ve Celali 2014: 57, 83, 207) bahsedilerek acziyet ve güce vurgu yapılır. Aciz varlık olunca da kula minnet etmenin doğru olmadığı kahraman/kahramanların dilinden anlatılır: Zînê, êdî minetê ma çin o evdan ra (Lezgin ve Celali 2014: 212) (Zine: “Artık, kullara minnetimiz yoktur”, dedi).

9.4.4. Tefekkür

Her şeye ibret nazarıyla bakarak bunların hakikatini, anlamını ve amacını, yaratıcı kudreti ve onun birliğini idrak etme çabasını ifade eden en belirgin kavramlardan biridir (Çelikan 2022: 5). Destanda hayale ve düşünceye dalmak (Lezgin ve Celali 2014: 130,143) şeklinde kullanılmıştır: Mem cayê xwu de ronişt, kewt mîyanê xîyal û tefekuran (Lezgin ve Celali 2014: 130) (Mem kendi yerinde oturmuş hayale dalmış tefekkür ediyordu).

9.5. Kavim ve Yer Adları

9.5.1. Kureyş

Hız. Muhammed'in mensubu olduğu kavim olan Kureyşoğulları destanda şu şekilde geçmektedir: Kureyş Mahallesi, Kureyş Şeyhi/yeğeni (Lezgin ve Celali 2014: 59, 72, 196, 209, 212, 221, 223). Bu da destanda dinî unsur olduğu, yazılı hale getirilirken anlatıcının içinde yetiştiği çevrenin

etkisini gözler önüne sermektedir.

9.5.2. Kerbela

Hızır Muhammed'in torunu Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin Kerbela'da şehit edilmiştir. Edebiyatta Kerbela'nın geçmesi çoğunlukla bu olaya yapılan telmih vesilesiyledir. Destanda da Kerbela ismi bu vesileyle kullanılmıştır (Lezgin ve Celali 2014: 58). Ayrıca Hızır gibi görülen yaşlı adamın da Kerbela yiğitlerinden olduğu ifade edilmiştir:

No kalo Xizir, camêrdê kербelan (Lezgin ve Celali 2014: 88) (Hızır'a benzer bu yaşlı adam Kerbela yiğididir).

Sonuç

Memê Alan Destanı; Anadolu'da yaşayan halkların yüzyıllara dayanan tarihini, örf ve geleneklerini, bakış açısını, manevi dünyasını, arzu ve heyecanlarını, güncel sorunlarını yansıtır. Şiirsel bir anlatıma sahip destanın Zazacaya çevirisinde de aynı şiirsel anlatımın olduğu görülmektedir. Ulaşılabildiği kadarıyla Zazalara ait bilinen herhangi bir doğal destan yoktur. Ancak masal, halk hikâyesi, atasözü, efsane gibi halk ürünleri olan Zazaların destanlarının olmayışı düşünülemez. Olsa olsa günümüze kadar gelebilmiş bir destan bulunamamıştır, denilebilir. Bu eksikliği bir nebze olsun güzel bir çeviri üzerinden destanı ele almak önemlidir kanaati hâsıl olmuştur. Simgelerin Anadolu'da yaşayan halklar için ortak olduğu; isim, konu, olay örgüsüne bakıldığında anlaşılabilecektir.

Memê Alan Destanı'nı kritik ederken, önemine atfen destandaki dinî ve mitolojik motiflerin ele alınıp irdelenmesi icap eder. Zira destan kahramanı Hızır tarafından verilen elma sonucu dünyaya gelmiş ve ismi de Hızır tarafından konulmuştur. Hızır hem mitolojik bir kahraman olarak hem de dinî bir unsur olarak kabul edilebilir.

Destanda mitolojik motifler destanın girişinden itibaren yer almaktadır. Ancak destanın geneline bakıldığında dinî motiflerin mitolojik motiflerden daha çok yer aldığı görülmüştür. Kahramanın beş vakit namaz kılması, Kureyş şeyhinin yeğeni oluşu, icazet sahibi hocadan ders alması gibi örnekler destanın zengin İslâmî motifleri barındırdığının göstergesidir. Destanda mitolojik motiflerden ziyade İslâm motiflerinin kullanılması destanın aktarıldığı devrin insanının olaylara bakış açısını göstermektedir.

Üç peri kızın Mem ve Zin'i birbirine âşık etmek için müdahale etmeleri edebiyattaki mitolojik

unsura uygun bir biçimde ele alınmıştır. Zira periler mitolojik varlıklar ve olağanüstü güçleri olan varlıklardır.

Mem'in başına gelenleri ailesi öğrenince bunun şeytan işi olduğunu şeytanın kız şekline bürünmüş olduğunu söylemeleri arkaik özelliğe uygun bir biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Bey ve ağa kızları Mem için oynamaya başladıklarında Mem'in gönlü kaymak şöyle dursun dönüp yüzlerine bakmaması âşğın maşuku dışında kimseyi görmemesi anlamıyla edebiyattaki kullanımına uygun bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Zira âşğın tek maşuku var, ondan gayrısını gözü görmez.

Hızır figürü belirgin bir şekilde birkaç yerde geçmektedir. Hızır'ın varlığı pekiştirilerek vurgulanır. Hızır'ın; edebiyattaki kullanımına uygun olarak aksakallı, ihtiyar, ihtiyacı olan kişilerin yardımına koşan, iyilikten sonra da birdenbire ortadan kaybolan yönüyle ele alındığı görülmüştür.

Eşkıya olarak bilinen Ebebozanların yardımıyla Mem'in Celaliyan oğullarına gitmesi menfi hususiyetleri ile bilinenlerin bile güzel bir özelliklerinin olduğunun göstergesidir ve destanda bu mesaj verilmektedir.

Mem'in aşk halini gören Celaliyan oğullarının sevdiklerinden vazgeçmek pahasına misafirin isteğini yerine getirmek isteyişleri başka nefisleri kendi nefsine tercih etme olarak değerlendirilebilir. Ancak söz vermesine rağmen bir ara sevdiğinden vazgeçmek istemeyen Çeko'nun durumu nefse ağır gelen bazı şeylerin kişiyi iki arada bir dere de bırakabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Çeko, sevdiceğini vermemekte ısrar edip bunun için mücadele etmiş olsaydı, dinleyici ve okuyucu bu durumu ayıplamazdı. Tıpkı zor olan bir kararda vazgeçtiği gibi, vazgeçmeyişi de takdire şayan bir davranış olarak değerlendirilebilirdi.

Arabozucu özellikleriyle öne çıkan kişiler şeytanın dünyadaki işbirlikçileridir düşüncesinden hareketle destandaki Şeytan Beko'nun bunu fazlasıyla yerine getirdiği görülmektedir.

Rüyasında öleceğini gören Mem, sırasıyla tüm işaretler verilmesine rağmen bile bile ölüme gider. Bu dünyadayken âşıkların kavuşması pek mümkün değildir. Gerçek aşkta kavuşmak öldükten sonra olur. Mem ve Zin'in bu dünyada kavuşamamaları edebiyattaki kullanımına uygun bir biçimde kullanılmıştır.

Mem'in ölümüyle Zin'in saçlarını kesmesi arkaik kültürün göstergelerindendir. Ayrıca Mem'in ölüsünü gören Hesin'in ağlaması ve Siti'nin kadınlar gibi ağlamak yerine erkekler gibi kisas alması gerektiğini söylemesi kadın ve erkek özelliğinin arkaik kültürdeki yansımaları olarak

değerlendirilebilir.

Kıyas almak isteyen Hesên'in Zîn'in karşı çıkmasıyla hem kan davasının başlamaması hem de en çok yaralı olan kişinin kararda etkili olması gibi toplumsal bir durum gözler önüne serilmiştir.

Çeviriden hareketle Memê Alan Destanı'nın dinî ve mitolojik unsurlarının incelendiği makale bu konuda çalışma yapacaklara fikir verebilir. Bununla birlikte, Mem u Zîn'in Zazacaya çevrilmiş hali ile Zazacaya çevrilmiş Memê Alan Destanı karşılaştırılmak suretiyle yeni çalışmalar da yapılabilir.

Kaynakça

- Akay, H. (2005). *İslâmî Terimler Sözlüğü*. 3. Bs. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Apuhan, D. (2022). *Molla Mehmet Demirbaş Divanı (Şekil Biçim ve İnceleme)*. 1. Bs. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Aslan, R. (2015). "Berawirdiya destana Memê Alan û Mem û Zîna Ehmedê Xanî". [The Comparison of Memê Alan epopee and Mem û Zîn of Ehmedê Xanî]. *International Journal of Kurdish Studies*, 1(2), 86-101.
- Çelikan, S. (2022). "Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Nisar*, 1, 1-28.
- Gökalp, B. (2024). *Zazaca Halk Anlatılarında Mitolojik Unsurlar (Örnek Metinler) Doktora Tezi*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2013). *Dünya İnançları Sözlüğü*. 6. Bs. Remzi Kitapevi.
- Harman, Ö. F. (1994). "Dâvûd". ss. 21-24 içinde TDV İslâm Ansiklopedisi. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları.
- Jahany, P. ve Çiftçi, H. (2020). "Beytên Kurdî: Memê Alan Wek Mînak". *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 9-34.
- Karaman, F., Karagöz, İ., Paçacı, İ., Canbulat, M., Gelişen, A., Ural, İ. (2006). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları.
- Korkmaz, V. (2019). "Berawirdîyek Lî Ser Destana Memê Alan û Mem û Zîna Ehmedê Xanî Jî Alîyê Binyad û Honakê ve". Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin.
- Lezgin, R. ve Celali N. (2014). *Memê Alan*. 1. Bs. Diyarbakır: Roşna Yayınları. Sinanoğlu, M. (2002). "Küfr". ss. 533-536 içinde TDV İslâm Ansiklopedisi. C. 26. Ankara: TDV Yayınları.
- Şehriyar, G. (2020). "Edigey Destanında Dinî-Mitolojik Motifler". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (1), 158-169.
- Tercuman, Ş. (2023). "Laz Halk Masallarında Yer Alan Mitolojik ve Olağanüstü Varlıklar". *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 19, 90-107.
- Tutar, A. (1996). "Dede Korkut Kitabı'nda Dinî Motifler". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 241-254.
- Üstüner, K. (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Yayınevi.

- Üzüm, İ. (2002). “Kıramen Kâtibin”. ss. 59-60 içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: TDV Yayınları.
- Yıldırım, N. (2006). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. Kabalcı Yayınları.
- Yılmaz, M. (2008). “Meme Alan Masalında Türkçe ve Şamanizmın İzleri”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 37, 173-190.